

УДК [378+373.5](477.54)(091) «1943/1993»
<http://doi.org/10.5281/zenodo.400763>

Бережна С. В.,
доктор філософських наук,
професор кафедри суспільствознавчих дисциплін і менеджменту освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Кучемко М. М.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедрою всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ТА ШКОЛА: З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН У ПОВОЄННІ ЧАСИ

У статті аналізується процес повоєнного відродження й наступний розвиток зв'язків педагогічного колективу Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С.Сковороди зі школами Харкова й області. Значна увага приділяється становленню та постійному вдосконаленню форм і методів цієї діяльності, упродовженню в практичну діяльність учителів провідних технологій навчання й виховання учнів, стабільній підтримці зв'язків інституту з його випускниками, надання їм допомоги в удосконаленні педагогічної майстерності.

Ключові слова: Харківський державний педагогічний інститут імені Г.С. Сковороди, школа, випускники.

В статье анализируется процесс послевоенного возрождения и последующего развития связей педагогического коллектива Харьковского педагогического института имени Г.С.Сковороды со школами Харькова и области. Большое внимание уделяется становлению и постоянному совершенствованию форм и методов этой работы, внедрению в практику работы учителей передовых технологий обучения и воспитания школьников, стабильному поддержанию связей института с его выпускниками, оказанию им помощи в совершенствовании педагогического мастерства.

Ключевые слова: Харьковский педагогический институт имени Г.С. Сковороды, школа, выпускники.

The process of post-war revival and next development of relations between G. S. Skovoroda Kharkiv State Pedagogical Institute and schools and people's education agencies of Kharkiv and Kharkiv Region. Special attention is given to formation and permanent perfection of forms and methods of this work. The activity of Ukrainian Pedagogical Society Kharkiv Department that was headed by institute scientists is illustrated. The role of pedagogical and scientific knowledge public universities founded by the institute in some districts and branches of institute chairs that became methodical centers of the institute at schools is showed. Positive influence of guest sub-faculty meetings, system of teachers staff retraining that acted at the institute, creation of educational and methodical materials for schools to consolidation of relations with schools is noted. The authors note that formed system of permanent relations between the institute and its graduates, rendering of help in pedagogical skills perfection provided positive influence to considered process.

Key words: G. S. Skovoroda Kharkiv State Pedagogical Institute, school, graduates.

Постановка проблеми зумовленана необхідністю пошуку нових, ефективних шляхів тісної співпраці педагогічного інституту та школи, яка для нього є не лише «початальником» абітурієнтів, як для інших вишів, але й основним «споживачем» його продукції, полігоном для апробації нових технологій навчання й виховання учнів, лабораторією з вивчення провідного педагогічного досвіду, зародженого в педагогічній практиці обдарованих природою та

досвідом роботи вчителів, і, нарешті, школа – єдина можливість для педагогічного вишу об'єктивно оцінити результати своєї роботи шляхом вивчення ділових якостей випускників, оцінки їхнього авторитету у шкільному колективі. Отже, очевидно, що зазначена у статті проблема – одна з ключових у діяльності колективу вишу, як у минулому, так і на сучасному етапі.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема вивчалася певною мірою у працях з

історії ХНПУ імені Г.С.Сковороди, авторами яких є В. І. Євдокимов, Д. О. Кочат, О. М. Микитюк, І. Ф. Прокопенко та інші. Проте вона потребує подальшого детального дослідження, виявлення й аналізу форм і методів цієї роботи не лише у хронологічних межах повоєнного часу, але й на більш ранніх етапах діяльності вишу, а надто після перетворення педінституту на педагогічний університет. Розв'язання цієї проблеми в комплексі вбачаємо лише в межах підготовки й публікації повної, систематизованої наукової історії нашого університету.

Метою статті є спроба проаналізувати основні форми й методи зв'язків колективу Харківського державного педагогічного інституту зі школами міста й області в повоєнні роки та оцінити значення напрацьованого в ті роки досвіду в цій галузі для сучасників.

Виклад основного матеріалу. Після реевакуації Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С.Сковороди та поновлення у жовтні 1943 р. його роботи з підготовки вчительських кадрів у діяльності керівництва вишу, Вченої Ради, деканатів, кафедр, громадських організацій першочергова увага приділялася налагодженню контактів і взаємодії зі школами м. Харкова й області, з місцевими органами народної освіти.

Однак варто відзначити, що у другій половині 1940-х рр. цю роботу належним чином організувати не вдалося. У 1947/1948 н. р., наприклад, лише в 17 із 32 підшефних інституту шкіл Харкова постійно працювали 15 піонервожатих-студентів. Викладачі інституту іноді виступали перед учителями з лекціями й доповідями, брали участь у роботі педрад школи, проводили з педагогами семінари, викладали на курсах при міському й обласному інститутах удосконалення вчителів [9, с. 73]. Та в цілому ця робота не була планомірною і систематичною.

Неприпустимість такого стану справ у цьому важливому питанні дедалі частіше озвучувалася педагогічною громадськістю вишу, зокрема й у пресі. Так, 8 квітня 1951 р. в газеті «Радянська освіта» була опублікована стаття завідувача кафедри української мови О.Я. Петренко «Педінс-

титут і школа», у якій зазначалося, що викладачі інституту не підтримують постійних зв'язків зі школами, бувають у них епізодично, не вивчають досвіду навчально-виховної роботи вчителів, що негативно впливає на якість навчального процесу в інституті.

Стан справ у цій галузі став покращуватися вже на початку 1950-х рр. У травні 1950 р. наказом директора в інституті була створена комісія з найбільш досвідчених керівників факультетів і кафедр, яку очолив заступник директора з навчально-виховної роботи М.Ф. Богатов. Комісії було доручено складання єдиного загальноінститутського плану роботи ректорату, деканатів і кафедр щодо встановлення й підтримки постійних зв'язків зі школами м. Харкова та Харківської області, подання їм усебічної допомоги та здійснення контролю за виконанням цього плану. З ініціативи комісії ці питання стали щорічно обговорюватися на засіданнях Вченої ради інституту. На більшість із них запрошувалися директори та вчителі базових і підшефних шкіл, представники органів народної освіти й інституту вдосконалення вчителів.

Значному поживленню зв'язків інституту зі школами сприяло створення педагогічного товариства України, Харківське відділення якого у складі 18 предметних секцій і його обласної Ради розташувалось у приміщенні педінституту. Першим головою Ради став директор Харківського інституту іноземних мов М.Ф. Богатов (колишній заступник директора педінституту), а в 1961 р. його змінив І.Т. Федоренко (колишній завідувач Харківського міського, а потім обласного відділів народної освіти, згодом доцент кафедри педагогіки інституту). Разом із методистом відділення Л.Г. Уваровим вони стали фундаторами районних і міських педагогічних товариств у Харківській області, що працювали на громадських засадах. Із 1982 р. товариство очолював перший проректор педінституту В.І. Євдокимов, а його відповідальним секретарем був В.Й. Гриньов.

Товариство надавало допомогу директорам і вчителям шкіл в організації навчально-методичної роботи, у розробці приб-

лизних планів проведення уроків і методичних рекомендацій, сприяло зміцненню зв'язків шкіл із батьками учнів, збору матеріалів для підготовки дисертацій аспірантами та здобувачами, теоретичних повідомлень на конференціях. На кошти товариства для шкіл закуповували навчальну літературу, облаштовували кабінети педагогічної освіти батьків.

У другій половині 1980-х рр. обласна Рада Харківського педагогічного товариства стала приділяти більше уваги ознайомленню вчителів із досягненнями педагогічної науки й передовим педагогічним досвідом. Щоб сприяти педагогічній творчості учителів, покращенню якості навчання й виховання учнів, Рада постійно ініціювала проведення заходів, які допомагали вдосконаленню навчального процесу в школах. Серед них науково-методичні конференції, педагогічні читання, творчі конкурси, тематичні засідання педагогічних клубів, виїзні консультації в школах вчених педагогів, психологів, медиків, юристів та інших фахівців.

Важливим напрямком забезпечення зв'язків інституту зі школою стала перепідготовка вчителів на базі інституту. У 1950–1960-ті рр. за завданням Міністерства просвіти України в інституті періодично проводилися курси перепідготовки різноманітних категорій шкільних педагогічних працівників. Так, тільки за три роки (1966–1969 рр.) було перепідготовлено 1250 учителів фізики й математики, 130 – хімії, ботаніки й зоології, 15 – музики та співу зі шкіл Харківської області та 180 старших вихователів і вихователів шкіл-інтернатів України, а також 70 викладачів фізичного виховання педвузів України, 30 працівників педучилищ і 60 викладачів технікумів Харківської області. У 1968/1969 н. р. при інституті почали працювати курси перепідготовки старших піонервожатих Харківської, Полтавської та Сумської областей, через які протягом року пройшло більше 300 осіб [4, арк. 32].

У 1969 р. Міністерство просвіти УРСР довело до відома інституту перспективний план перепідготовки вчителів, згідно з яким йому доручалася цілорічна перепідготовка (4 потоки на рік) учителів російсь-

кої мови й літератури та ботаніки загальною кількістю щорічно 420–450 осіб. Окрім того, при інституті були організовані постійні семимісячні курси перепідготовки вчителів російської мови та літератури й української мови та літератури, на яких навчалися 120 осіб без відриву від виробництва. Керівництвом нової системи перепідготовки займався проректор із заочного навчання В.Д. Тимченко [11].

Також професорсько-викладацький склад інституту брав постійну участь у роботі курсів перепідготовки вчителів, що діяли при інших вишах Харкова, особливо в обласному інституті перепідготовки вчителів. З урахуванням цього загальні показники інституту в такій роботі значно зростали. Так, за оцінкою Міністерства просвіти УРСР за активної допомоги Харківського педагогічного інституту тільки в 1967–1970 рр. в області пройшли курсову перепідготовку більше 17 тисяч учителів [5, с. 25 - 28].

У 1975 р. в інституті було організовано факультет підвищення кваліфікації (ФПК) організаторів народної освіти (директорів шкіл та їх заступників), на якому щорічно навчалися до 400 осіб. Одночасно із ФПК продовжували роботу факультет підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури й курси підвищення кваліфікації вчителів інших спеціальностей (по 60 осіб на рік), а також були відкриті факультети менеджерів-організаторів народної освіти (60 осіб на рік) і підготовки психологів у системі народної освіти (60 осіб на рік) [12, с. 70]. Тільки за 1976–1980 рр. через цю систему пройшли перепідготовку 2988 учителів [9, с. 67]. У наступні роки інститут здійснював підвищення кваліфікації більше тисячі учителів щорічно [1, с. 19].

Усі повоєнні роки системою перепідготовки вчительських кадрів в інституті керував заслужений учитель України, професор М.В. Гадецький. З учителями, які прибували на перепідготовку, проводили заняття найбільш кваліфіковані викладачі інституту. Серед них доктори наук, професори М.Ф. Гетьманець, С.І. Дорошенко, А.І. Зільберштейн, Л.І. Каданер, Л.А. Лисиченко, Г.Г. Петренко,

Я.Р. Синельников, В.Д. Тимченко,
А.П. Ярещенко, заслужені учителі України
Герой Соціалістичної праці
П.А. Масленников і М.М. Тураш, доценти
Г.О. Васильєва, А.О. Свашенко,
М.Є. Фінкель, О.В. Шухова та інші.

У 1950-ті рр. в інституті започаткували гарну традицію – щороку в дні весняних шкільних канікул проводити зустрічі з випускниками. У 1957 р. Вчена рада інституту розглянула на своєму засіданні питання про заходи із покращення зв'язку з учителями, які закінчили ХДПІ імені Г.С.Сковороди. Рішенням ради була створена загальноінститутська комісія по зв'язках із випускниками минулих років, яку очолив проректор з навчально-виховної роботи Г.В. Коваленко. Завданням комісії було листування з випускниками, проведення щорічних зустрічей й конференцій у стінах інституту, координація роботи факультетських комісій [3, арк. 61 - 64].

За рекомендацією комісії в 1956/1957 н. р. деканати розіслали понад 600 листів випускникам інституту минулих років, відтак були виявлені адреси більше 1000 колишніх випускників інституту. За підсумками цієї роботи на всіх факультетах були складені картотеки випускників, які з року в рік поповнювалися. Звичайно до інституту запрошувалися випускники останніх 5–6 років. Однак у деякі роки із правила робили винятки. Так, у 1969 р. була проведена зустріч із випускниками дошкільного факультету довоєнних і повоєнних років, на яку прибули 300 осіб: з Архангельська, Дніпропетровська, Лисичанська, Львова, Рівного, Целінограда та багатьох інших міст. Гості прослухали лекцію професора А.І. Зільберштейна про розвиток педагогічної науки, обмінялися досвідом роботи, поділилися своїми успіхами й труднощами, здійснили екскурсію містом їхньої юності, відвідали музеї та дитячі садки Харкова. Випускники привезли в інститут альбоми фотографій своїх шкіл, підготовлені ними навчально-методичні посібники, сувеніри. У свою чергу, кожному з них було вручено пам'ятні знаки про зустріч [10].

Нерідко перед зустрічами викладачі інституту виїжджали до шкіл, де працюють

їхні вихованці, вивчали досвід їхньої педагогічної діяльності, виступали з лекціями й доповідями, брали участь у роботі педагогічних рад. Зібраний матеріал використовували під час проведення зустрічей із випускниками й у навчально-виховній роботі зі студентами.

Незмінним атрибутом таких зустрічей стали педагогічні конференції, на яких виступали з доповідями й повідомленнями представники інституту, керівники органів народної освіти, гості. Зазвичай на них висловлювалося чимало порад і побажань щодо вдосконалення навчально-виховного процесу в інституті, вносилися пропозиції, реалізація яких сприяла підтримці ділових контактів вишу зі школами протягом усього навчального року. Так, за пропозицією молодих учителів шкіл, підтриманою обласною радою педагогічного товариства, у 1987 р. були проведені педагогічні читання на тему: «Учитель і вимоги до нього в сучасних умовах», а в 1988/1989 н. р. – конкурс на кращу доповідь для батьків. Висловлені молодими педагогами побажання цілорічно отримувати консультації з усіх питань педагогічної діяльності були реалізовані шляхом організації в 1987 р. при інституті постійного консультаційного пункту. Консультанти нерідко виїжджали в райони. Тільки за перші півтора року діяльності консультаційного пункту інституту відбулися такі зустрічі з педагогами Іванівської середньої школи Вовчанського району, вчителями харківських середніх шкіл №18, 82, 89 тощо [12, с. 50].

Зв'язок зі школами далеко не обмежувався традиційними зустрічами з випускниками 27–28 березня щороку. Протягом багатьох років показала себе дієвою така форма роботи, як відкриття в ряді загальноосвітніх шкіл філій кафедр інституту. По суті ці філії ставали методичними центрами подвійного призначення. Вони узагальнювали досвід роботи найкращих педагогів і в той же час надавали методичну допомогу учителям, проводили профорієнтаційну роботу з учнями.

Щорічно велика кількість викладачів виїжджали на збори вчителів, брали участь у роботі вчительських конференцій. У свою чергу, учителі шкіл запрошувалися

на засідання кафедр, виступали перед студентами, брали участь у теоретичних і науково-методичних конференціях інституту. Так, у підсумковій науковій конференції інституту в 1966/1967 н. р. взяли участь близько 150 учителів, з яких 12 осіб виступили на її секційних засіданнях [6, с. 128]. У 1964/1965 н. р. перед студентами в групах і гуртожитках виступили 18 найкращих учителів шкіл, серед них заслужені учителі республіки Т.М. Конопська, Н.Л. Пелешенко, Н.В. Самитлін, Я.М. Тарасенко, М.П. Трусевич та інші [2, арк. 86].

Викладачі інституту систематично виступали з лекціями перед учителями. Тільки в 1966/1967 н. р., наприклад, для вчителів шкіл міста й області було прочитано більше 500 лекцій і доповідей на наукові та методичні теми, проведено 45 практичних і лабораторних занять [6, с. 128].

Поступово пропаганда педагогічної науки та передових методів навчання й виховання стали набувати постійної форми. У 1968 р. на базі інституту в Ізюмі було створено університет педагогічних і наукових знань «Учитель і наука», у складі якого було 6 факультетів (математичний, фізичний, філологічний, хімічно-біологічний тощо). Університет відвідували 250 учителів. Усю роботу в університеті здійснювали наукові співробітники інституту. Лекції читали професори А.І. Зільберштейн, Л.І. Каданер, доценти О.І. Литвиненко, І.О. Наумов, І.Т. Федоренко й інші. Така форма роботи з учителями дістала схвалення й поширення в інших районах області (Вовчанському, Зміївському, Куп'янському, Лозівському).

Вчені інституту розробили чимало нових технологій навчання й виховання учнів, які активно запроваджувались у навчально-виховний процес шкіл міста й області. Так, у другій половині 1960-х рр. учні інституту подали суттєву допомогу Куп'янській трудовій колонії у вихованні неповнолітніх правопорушників, а школам Зміївського району – в експериментальній перевірці нових програм для початкових класів. До того ж творчу співпрацю зі школами успішно здійснювали не тільки

кафедри педагогіки, психології, методики викладання профільних предметів, але й багато інших предметних кафедр. Наприклад, кафедра хімії під керівництвом доктора технічних наук Л.І. Каданера розробила із тридцяти тем курсу хімії т. зв. контролюючі програми та провела велику роботу щодо їх запровадження в практику роботи учителів хімії шкіл Шевченківського району м. Харкова. У період із січня до червня 1979 р. аспірантка цієї кафедри, вона ж директор і вчитель хімії середньої школи №129, Г.В. Єльнікова, провела за програмами інструктивні наради з учителями району, дала відкриті уроки, на практиці переконавши значну частину вчителів хімії в доцільності й ефективності нової методики навчання. На засіданні методичного об'єднання вчителів хімії Шевченківського району, де обговорювалися перші результати застосування програмованого контролю, відзначалося, що в поєднанні з традиційними способами перевірки знань нова методика дає позитивний результат: підвищує пізнавальну активність учнів, сприяє розвитку в них творчості, допитливості, інтересу до навчання [8, с. 60].

Ефективною формою співпраці інституту і шкіл стали виїзні засідання кафедр, які поширилися в 1970–1980-ті рр. Наприклад, кафедра методики математики в 1971/1972 н. р. здійснила 10 виїздів у школи Зачепилівського, Краснокутського, Нововодолазького та Чугуївського районів. Викладачі побували на уроках учителів сільських шкіл, надали допомогу в перебуванні курсу математики на основі нових програм, прочитали лекції з методичних тем. На спільному засіданні педради школи й кафедри було обговорено питання про технології сучасного уроку математики, про модулі в курсі математики та їх використання в навчальній роботі, про формування діалектичного світогляду в учнів у процесі вивчення математики тощо. Приблизно такий же обсяг роботи виконали викладачі кафедр методики викладання фізики, хімії, російської мови у школах Балаклійського, Дворічанського, Харківського та інших районів. При цьому викладачі всіх кафедр і вивчали й узагальнювали передовий досвід роботи вчителів шкіл [7, с.

41].

Щорічно школи Харкова й області отримували десятки назв підручників та навчально-методичних посібників, розроблених ученими інституту. Тільки в 1991–1994 рр. із 16 виданих в інституті підручників 12 були призначені для шкіл, із 125 навчально-методичних посібників 50 адресовані школі [16]. При цьому багато наукових і навчально-методичних розробок інституту – результат спільних зусиль професорсько-викладацького складу й учителів-практиків. Скажімо, в активі згадуваної лабораторії експериментальної дидактики налічувалося більше 30 шкільних педагогів [13]. Багато активних учасників цієї співпраці захистили дисертації та поповнили професорсько-викладацький корпус інституту.

Інститут постійно надавав посильну матеріальну допомогу школам, особливо підшефним: допомагав у обладнанні шкільних кабінетів, постачав навчальні наочні посібники, передавав їм книжки, спортивний інвентар. Багато шкіл постійно використовували навчально-матеріальну базу інституту, особливо лабораторії, музеї, планетарій, спортивні споруди для проведення занять з учнями.

Нового імпульсу та якості цій роботі надало введення в 1989 р. посади проректора інституту з навчальної та експериментальної роботи в школі. Такий крок повинен був сприяти забезпеченню більш тісних, планомірних зв'язків інституту зі школами та іншими закладами народної освіти, докорінному покращенню підготовки випускників до безпосередньої роботи в школі, сучасному та більш ранньому виявленню педагогічних нахилів учнів, які обрали професію вчителя, розробці й упровадженню в навчальний процес нових технологій навчання студентів, вивченню досвіду вчителів-новаторів і його впровадженню в діяльність інституту.

Новий проректор, яким стала доцент Г.В.Єльнікова, ініціювала проведення засідання Вченої ради інституту спільно з колегією обласного управління народної освіти та інститутом удосконалення вчителів (відбулося 26 жовтня 1991 р.), на якому було обговорено питання «Про зв'язки фа-

культетів і кафедр інституту зі школами та органами народної освіти». У доповіді Г.В.Єльнікової, виступах учасників цього засідання були підведені підсумки й узагальнений досвід цієї роботи, позначені конкретні шляхи удосконалення взаємодії інституту, органів народної освіти та шкіл міста й області в інтересах підготовки вчительських кадрів, які володіють не тільки теорією навчання й виховання, але й практикою роботи з учнями.

Зокрема, було прийнято рішення створити науково-методичну раду інституту по зв'язках зі школами й органами народної освіти із 22 осіб (голова ради Г.В.Єльнікова, її заступники М.М.Тураші В.А.Друзь, секретар ради К.М.Плиско), на яку були покладені обов'язки планування й координації цієї роботи, а також вирішення низки конкретних проблем: укласти угоди про співпрацю в рамках навчально-науково-педагогічного комплексу з Харківським облвно, Есхарівським педагогічним лицеем, Харківським і Красноградським педучилищами, середніми школами №9, 55, 63, 89, 116; спільно з Київським районом розробити модель базової школи для затвердження в травні 1991 р. на раді інституту; переглянути положення про філії кафедри й мережу базових шкіл; координувати роботу викладачів інституту в школах за їхніми заявками, залучати вчителів до наукової роботи тощо. Деканам факультетів пропонувалося створити на випускних курсах групи з творчих студентів і за допомогою спецкурсів організувати їм підготовку для роботи в школах нового типу та профільних класах.

Реалізація цих рішень сприяла приведенню роботи інституту по зв'язках зі школами в єдину, науково обґрунтовану й координовану систему.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Накопичений у післявоєнні роки досвід взаємозв'язків та взаємодії ХДПІ імені Г. С. Сковороди із загальноосвітніми закладами та органами народної освіти є унікальним: основні форми та методи цієї роботи і зараз є життєздатними. Однак новий університетський статус ВНЗ, зміни у навчально-методичній діяльності, пов'язані з необхідністю впрова-

дження в українській освіті європейських стандартів, вимагають детального аналізу,

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюллетень Гос. Комитета ССР по народному образованию. Серия «Профессиональное обучение». – 1991. – № 4. – С. 19.
2. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). Ф. 4293. Оп. 2. Спр. 1116. Арк. 86.
3. ДАХО. Ф. 4293. Оп. 2. Спр. 696. Арк. 61-64.
4. ДАХО. Ф. 4293. Оп. 3. Спр. 472. Арк. 32.
5. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1970. – № 18. – С. 25-28.
6. Отчет о работе института за 1966-67 уч. г. – С. 128. – Текущий архив института.
7. Отчет о работе института за 1971-72 уч. г. – С. 41. – Текущий архив института.

LITERATURE

1. Bulletin State . Committee of SSR on folk education. Series the "Vocational training". - 1991. - № 4. - С. 19.
2. State Archives of Kharkiv region. Affiliate 4293. Description 2. Case 1116. Leaf 86.
3. State Archives of Kharkiv region. Affiliate 4293. Description 2. Case 696. Leaf 61-64.
4. State Archives of Kharkiv region. Affiliate 4293. Description 3. Case 472. Leaf 32.
5. Collection of orders and instructions of Department of education of Ukrainian SSR. - 1970. - № 18. - С. 25-28.
6. Report on work of institute after 1966-67 a school year is Page 128. it is the Current archive of institute.
7. Report on work of institute after 1971-72 a school year is Page 41. it is the Current archive of institute.
8. Report on work of institute after 1980 and X five-year. Page 60. it is the Current archive of institute.

що може стати темою окремого дослідження.

8. Отчет о работе института за 1980 г. и X пятилетку. – С. 60. – Текущий архив института.
9. Отчет о работе Харьковского государственного педагогического института им. Г.С. Сковороды за 1947-48 уч. г. – С. 73. – Текущий архив института.
10. Приказ ректора института от 17 июля 1967 г. – Текущий архив института.
11. Приказ ректора института от 24 февраля 1969 г. – Текущий архив института.
12. Прокопенко И.Ф. Подготовка учителей кадров в Харькове в советский период: концептуальные подходы, практический опыт (1917-1991 гг.) / И.Ф. Прокопенко, Д.А. Кочат, А.Н. Микитюк. – Х., 1992. – С. 50.
13. Радянська освіта. – 1968. – 18 червня.
14. Стенди музею ХНПУ імені Г.С.Сковороди.

9. Report on work of the Kharkov state pedagogical college the name of Г.С. Skovoroda after 1947-48 a school year is a page 73. it is the Current archive of institute.
10. An order of chancellor of institute from July, 17 1967 is the Current archive of institute.
11. An order of chancellor of institute from February, 24 1969 is the Current archive of institute.
12. I.F. Prokopenko Training of teaching personnels in Kharkiv in a soviet period: conceptual approaches, practical experience (1917-1991 gg.) / I.F. Prokopenko, D.A. Kochat, A.N. Mykytiuk. - Kharkov., 1992. - Page 50.
13. Soviet education. - 1968. - on June, 18.3. DAHO . F. 4293. Op . 2. conjugation. 696. Arc. 61-64 .
14. Stands museum Kharkiv National Pedagogical University of the name of G.S. Skovoroda.